O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA EKVIVALENTSIZ AMALIY SAN'AT TERMINLARI

Islomova Farangiz Shuhrat qizi,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
ingliz tili fani o'qituvchisi.
islamovafarangiz1994@gmail.com
tel.: +998972290430.
https://doi.org/10.5281/zenodo.24136525

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida qo'llanadigan ekvivalentsiz amaliy san'at terminlarining lingvistik va lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ekvivalentsiz terminlarning yuzaga kelish sabablari, ularning milliy-madaniy mazmuni, semantik xususiyatlari hamda boshqa tilga tarjima qilish jarayonidagi o'ziga xos jihatlar o'rganiladi. O'zbek amaliy san'atiga xos suzani, do'ppi, zardo'zlik, adras, atlas, ganchkorlik va kandakorlik kabi terminlarning mazmun-mohiyati tahlil qilinib, ularning ingliz tilidagi muqobillarini ifodalash imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari ekvivalentsiz amaliy san'at terminlarining muayyan xalqning tarixiy tajribasi, moddiy madaniyati va milliy an'analari bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Bunday terminlarni qiyosiy o'rganish terminologiya, tarjimashunoslik va lingvokulturologiya uchun muhim ahamiyat kasb etadi.
Kalit so'zlar: ekvivalentsiz terminlar, amaliy san'at, hunarmandchilik terminlari, milliy-madaniy birliklar, terminologiya, qiyosiy tilshunoslik, lingvokulturologiya, tarjima, semantika.

Annotation: This article provides a comparative analysis of the linguistic and linguocultural features of equivalent-free terms of applied art in Uzbek and English. The study examines the reasons for the emergence of such terms, their national and cultural meanings, semantic features, and specific aspects of their translation into another language. The meanings and cultural characteristics of Uzbek applied art terms such as suzani, doppi, zardo'zlik, adras, atlas, ganchkorlik and kandakorlik are analyzed, along with the possibilities of expressing their meanings in English. The findings demonstrate that equivalent-free terms of applied art are closely connected with the historical experience, material culture, and national traditions of a particular people. Comparative study of such terms is important for terminology, translation studies, and linguocultural research.
Keywords: equivalent-free terms, applied art, handicraft terminology, national-cultural units, terminology, comparative linguistics, linguoculturology, translation, semantics.

Аннотация: В данной статье проводится сопоставительный анализ лингвистических и лингвокультурных особенностей безэквивалентных терминов прикладного искусства в узбекском и английском языках. Рассматриваются причины возникновения безэквивалентных терминов, их национально-культурное содержание, семантические особенности, а также специфика их перевода на другой язык. Анализируются такие термины узбекского прикладного искусства, как сўзана, дўппи, зардўзлик, адрас, атлас, ганчкорлик, кандакорлик, а также возможности передачи их значения на английском языке. Результаты исследования показывают, что безэквивалентные термины прикладного искусства непосредственно связаны с историческим опытом, материальной культурой и национальными традициями определённого народа.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Сопоставительное изучение таких терминов имеет важное значение для терминологии, переводоведения и лингвокультурологии.

Ключевые слова: безэквивалентные термины, прикладное искусство, терминология ремесла, национально-культурные единицы, терминология, сопоставительное языкознание, лингвокультурология, перевод, семантика.

KIRISH

Til xalqning moddiy va ma'naviy madaniyatini aks ettiruvchi asosiy vositalardan biridir. Har bir xalqning tarixiy taraqqiyoti, turmush tarzi, urf-odatlari va an'anaviy hunarmandchiligi uning lug'at tarkibida o'z ifodasini topadi. Ayniqsa, amaliy san'at bilan bog'liq terminlar xalqning ko'p asrlik madaniy tajribasi va estetik qarashlarini o'zida mujassamlashtirganligi bilan boshqa leksik birliklardan ajralib turadi.

Amaliy san'at inson tomonidan yaratiladigan turli buyum va bezaklarning estetik hamda amaliy xususiyatlarini o'zida birlashtiradi. To'qimachilik, kashtachilik, kulolchilik, zargarlik, yog'och o'ymakorligi, metallga ishlov berish kabi sohalar har bir xalqning milliy madaniyatida o'ziga xos shakllangan. Mazkur sohalarga tegishli terminlar esa muayyan xalqning tarixiy va madaniy tajribasi asosida shakllanganligi sababli boshqa tillarda to'liq muqobilga ega bo'lmasligi mumkin.

Tilshunoslikda bunday birliklar ekvivalentsiz leksika doirasida o'rganiladi. Ekvivalentsiz terminlar boshqa tilda aynan bir xil tushuncha va madaniy mazmunni ifodalovchi birlikning mavjud emasligi bilan xarakterlanadi. Ayniqsa, milliy hunarmandchilik va amaliy san'atga oid terminlar ushbu hodisaning yaqqol namunasidir.

O'zbek va ingliz tillari turli til oilalariga mansub bo'lishi bilan birga, har ikkala tilda ham milliy amaliy san'at va hunarmandchilikka oid terminologik qatlam mavjud. Biroq mazkur terminlarning shakllanishi, semantik tarkibi va madaniy asoslari o'zaro farqlanadi. Shu sababli ularni qiyosiy o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki tarjimashunoslik va lingvokulturologiya nuqtayi nazaridan ham dolzarb hisoblanadi.

Ekvivalentsiz leksika muayyan til va madaniyatga xos bo'lgan, boshqa tillarda to'liq semantik muqobilga ega bo'lmagan birliklarni ifodalaydi. Bunday birliklarning ma'nosini boshqa tilga birgina so'z orqali to'liq ko'chirish ko'pincha murakkablik tug'diradi. Chunki termin nafaqat predmet yoki hodisaning nomini, balki uning shakllanish tarixi, qo'llanish sohasi va milliy-madaniy mazmunini ham o'zida mujassamlashtiradi.

Amaliy san'at terminlari ushbu jihatdan alohida ahamiyatga ega. Masalan, suzani termini oddiy "embroidered cloth" yoki "embroidered textile" tarzida tarjima qilinsa, uning o'zbek madaniyatidagi an'anaviy kashtachilik buyumi sifatidagi mazmuni to'liq ifodalanmaydi. Xuddi shuningdek, do'ppi so'zini oddiy "cap" deb tarjima qilish uning milliy bosh kiyim sifatidagi shakli, bezagi va madaniy ahamiyatini to'liq ochib bermaydi.

Demak, ekvivalentsiz terminning asosiy xususiyati uning boshqa tilda umuman tarjima qilinmasligida emas, balki uning semantik va madaniy mazmunini bitta ekvivalent birlik orqali to'liq ifodalash qiyinligida namoyon bo'ladi.

O'zbek tilining amaliy san'at terminologiyasida milliy hunarmandchilik an'analari bilan bog'liq ko'plab birliklar mavjud. Ularning ayrimlari boshqa tillarga tarjima jarayonida izohlash, transliteratsiya yoki tavsifiy tarjimani talab qiladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Zardo'zlik termini oltin yoki zar iplar yordamida matoga bezak tushirish san'atini anglatadi. Ushbu termin tarkibidagi "zar" komponenti oltin ma'nosini, "do'zlik" esa tikish jarayonini bildiradi. Ingliz tilida mazkur tushunchani *gold embroidery* tarzida ifodalash mumkin, biroq bunda o'zbek zardo'zlik san'atining tarixiy va milliy xususiyatlari to'liq aks etmasligi mumkin.

Suzani o'zbek va Markaziy Osiyo kashtachilik an'analariga xos bo'lgan bezakli mato turidir. Ushbu birlik ingliz tilida ko'pincha *Suzani* shaklida saqlanib, qo'shimcha izoh bilan beriladi. Bu esa terminning boshqa tilda to'liq ekvivalenti mavjud emasligini ko'rsatadi.

Do'ppi o'zbek milliy bosh kiyimlaridan biri bo'lib, uning turli hududlarga xos shakl va bezaklari mavjud. Ingliz tilidagi *cap* yoki *skullcap* birliklari do'ppining umumiy funksiyasini ifodalashi mumkin, ammo o'zbek do'ppisining milliy-madaniy xususiyatlarini to'liq qamrab olmaydi.

Adras va atlas terminlari ham o'zbek milliy to'qimachilik an'analariga bog'liq. Ushbu mato turlarining tayyorlanish texnologiyasi, naqshlari va ranglar uyg'unligi ularni oddiy "fabric" tushunchasidan farqlaydi.

Shuningdek, ganchkorlik, kandakorlik, kulolchilik, zargarlik, yog'och o'ymakorligi kabi terminlar ham o'zbek amaliy san'ati va hunarmandchiligining muhim sohalarini ifodalaydi.

Ingliz tilida ham milliy hunarmandchilik va amaliy san'atga oid, boshqa tillarda to'liq muqobilini topish qiyin bo'lgan birliklar mavjud. Bunday terminlar ingliz tilida shakllangan madaniy an'analar va hunarmandchilik turlari bilan bog'liq.

Masalan, quilting termini bir necha qatlam matoni birlashtirib, maxsus tikuvlar yordamida bezakli buyum yaratish an'anasini ifodalaydi. O'zbek tilida uni umumiy tarzda "matolarni qavatlab tikish" deb izohlash mumkin, biroq bu tarjima terminning madaniy va texnologik mazmunini to'liq bera olmaydi.

Patchwork termini turli rang va shakldagi mato parchalarini birlashtirib, yaxlit bezakli mato hosil qilish usulini bildiradi. Ushbu tushuncha o'zbek tilida tavsifiy tarzda ifodalanishi mumkin, ammo uning bitta so'zli to'liq ekvivalenti mavjud emas.

Tatting va scrapbooking kabi ayrim terminlar ham ingliz tilidagi hunarmandchilik va ijodiy amaliyotlarning o'ziga xos nomlari sifatida qaraladi. Bunday birliklarni boshqa tilga o'girishda ko'pincha izohlash usulidan foydalanishga to'g'ri keladi.

Shu jihatdan ingliz tilidagi amaliy san'at terminlari ham o'zbek tilidagi kabi muayyan madaniy tajriba va hunarmandchilik an'analarini aks ettiradi.

O'zbek va ingliz tillaridagi amaliy san'at terminlarini qiyosiy o'rganish ularning umumiy va farqli jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Har ikkala tilda ham amaliy san'at terminlari ma'lum bir xalqning tarixiy tajribasi va madaniy muhitiga bog'liq holda shakllangan.

O'zbek tilidagi suzani, do'ppi, zardo'zlik, adras, atlas kabi birliklarda milliy hunarmandchilikning an'anaviy shakllari yaqqol namoyon bo'ladi. Ingliz tilidagi quilting, patchwork kabi birliklarda esa boshqa tarixiy-madaniy muhitda rivojlangan hunarmandchilik an'analari aks etadi.

Terminlarning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, ekvivalentsizlikning asosiy sabablaridan biri turli xalqlarning amaliy san'at shakllari va ularni yaratish texnologiyalarining bir-biridan farq qilishidir. Bir madaniyatda keng tarqalgan hunarmandchilik turi boshqa madaniyatda mavjud bo'lmasligi yoki boshqa shaklda namoyon bo'lishi mumkin.

Bunday farqlar terminlarning tarjimasida ham o'z aksini topadi. Tarjimon ayrim hollarda terminni asl shaklida saqlaydi, ayrim hollarda esa tavsifiy tarjima yoki izohdan foydalanadi. Masalan, suzani, do'ppi kabi birliklarni transliteratsiya orqali berib, matnning o'zida ularning mazmunini izohlash maqsadga muvofiq bo'lishi mumkin.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Amaliy san'at terminlarining ekvivalentsizligi faqat til tizimlari o'rtasidagi farq bilan belgilanmaydi. Ushbu hodisaning shakllanishida tarixiy, geografik, ijtimoiy va madaniy omillar ham muhim o'rin tutadi.

O'zbek amaliy san'at terminlarida xalqning qadimiy hunarmandchilik an'analari, estetik qarashlari va turmush tarzi aks etadi. Masalan, suzani va do'ppi kabi birliklar oddiy buyum nomi bo'lib qolmasdan, milliy madaniyatning muayyan belgilarini ham ifodalaydi.

Shu bilan birga, ingliz tilidagi hunarmandchilik terminlari ham ingliz tilida so'zlashuvchi jamiyatlarning tarixiy tajribasi bilan bog'liq. Demak, ekvivalentsiz terminlarni o'rganishda ularning lug'aviy ma'nosi bilan bir qatorda, lingvomadaniy mazmunini ham hisobga olish zarur.

Ekvivalentsiz terminlarning bunday xususiyati ularni tarjima qilishda alohida yondashuvni talab qiladi. Termin boshqa tilga o'girilganda uning predmetlik ma'nosi saqlangan holda madaniy komponenti yo'qolib qolishi mumkin. Shuning uchun tarjimada transliteratsiya, tavsifiy tarjima, izohlash va kombinatsiyalangan usullardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

O'zbek va ingliz tillaridagi amaliy san'at terminlarini qiyosiy o'rganish mazkur birliklarning nafaqat terminologik, balki lingvomadaniy xususiyatlarini ham aniqlash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari har ikki tilda ham milliy amaliy san'at va hunarmandchilik bilan bog'liq ekvivalentsiz terminlar mavjudligini ko'rsatadi.

O'zbek tilidagi suzani, do'ppi, zardo'zlik, adras, atlas, ganchkorlik, kandakorlik kabi terminlar xalqning tarixiy va madaniy tajribasi bilan chambarchas bog'liq. Ingliz tilidagi quilting, patchwork kabi terminlar esa ingliz tilida shakllangan hunarmandchilik an'analarining o'ziga xos jihatlarini ifodalaydi.

Ekvivalentsiz amaliy san'at terminlarining asosiy xususiyati ularning boshqa tilda to'liq semantik va madaniy muqobilga ega emasligi bilan belgilanadi. Shu sababli bunday terminlarni tarjima qilishda faqat lug'aviy muqobilni izlash yetarli emas, balki termin ifodalagan milliy-madaniy mazmunni ham hisobga olish zarur.

Mazkur terminlarni qiyosiy o'rganish o'zbek va ingliz tillarining terminologik tizimini chuqurroq anglash, milliy-madaniy birliklarning tarjima muammolarini aniqlash hamda lingvokulturologik tadqiqotlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. — Москва: Наука, 1989. — 246 с.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. — Москва: Наука, 1987. — 264 с.
3. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. — London: Routledge, 2018. — 384 p.
4. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. — 6th ed. — Oxford: Blackwell Publishing, 2008. — 529 p.
5. Saidova N. Terminologiya va terminografiya asoslari. — Toshkent: Fan, 2016. — 180 b.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.